

UTANÇ:
SOSYO-KÜLTÜREL BİR FENOMEN
MURAT ÖNDERMAN

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0043
İnsan ve Toplum: 005

**UTANÇ: SOSYO-KÙLTÜREL
BİR FENOMEN**
MURAT ÖNDERMAN

Yayın Müdürü
Dr. Hasan Aksakal

Tasarım ve Yayın Kimliği
Bùlent Erkmen

Kapak Görseli
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Defne Asal

Sayfa Uygulama
Gelengül Erkara

Son Okuma
Mutlu Dursun

VakıfBank Kùltür Yayınları
Büyükdere Caddesi No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2020

ISBN 978-605-7947-55-0

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Ofset Yapımevi

Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,
34410 Kağıthane, İstanbul
Telefon: 0 212 295 86 01
Sertifika No: 45354

1. Baskı: Nisan 2020

UTANÇ:
SOSYO-KÜLTÜREL
BİR FENOMEN

MURAT ÖNDERMAN

MURAT ÖNDERMAN

İstanbul Üniversitesinde siyasal düşünceler doçenti olarak çalışıyor. Sokaklarda fotoğraf çekmeyi, müziği ve hayvanları seviyor. Demokrasi teorisi, sosyal ve siyasal teori, siyaset psikolojisi, psikanalitik sosyoloji, Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısı başlıca akademik ilgi alanları.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	3.1.1.
007	Holistik Benlik ve Utanç
	183
Giriş	3.1.1.1.
010	Benliğin Rollerle
	Tanımlanması ve Utanç
1.	183
Utancın	3.1.1.1.1
Toplumsal Boyutu	Rol Benliği ve Utanç
040	189
1.1.	3.1.1.1.2
Bir İnförmel Toplumsal	Bir Kültürel İlke Olarak İtibar,
Kontrol Mekanizması olarak	Saygı ve Utanç
Utanç	202
041	3.1.1.1.3
1.2.	Tamamlayıcı Karşılıklılık
Utanç ve Suçluluk Toplumlari	İlkesi ve Utanç
075	207
1.3.	3.1.1.1.4
Utanç Mekanizmaları	Rol Normlarının
105	Dışsallaştırılması ve Utanç
2.	212
Utancın	3.1.1.1.5
Öznelerarası Boyutu	Tekilsel Rol Ahlakı ve Utanç
117	216
3.	3.1.1.2
Utancın	Benliğin Ahlakı Bağlamı ve Utanç
Kültürel Boyutu	218
149	3.1.1.2.1
3.1.	Kültürel Bir Yönelim Olarak
Holist Kültür ve Utanç	Dışsallaştırma ve Utanç
150	219

3.1.1.2.2	3.4.2.
Dışmerkezli Ahlak ve Utanç	Sosyo-Kültürel
234	Benliknesneleri ve Utanç
	310
3.1.1.2.3	3.5.
Durumsal Ahlak ve Utanç	Holistik Toplumlarda
255	Narsistik Benliğin
3.1.1.3	Kültürel Bağlamı ve Utanç
Karşılıklı Bağımlı Benlik ve	344
Sosyal Utanç	
265	
3.2.	4.
Erdem Ahlakı ve Utanç	Utancın
283	Grupsal Boyutu
	359
3.3.	Sonuç
Şeref Kültürü, Utanç ve İktidar	370
291	
3.4.	Excursus: Utancın
Sosyo-Kültürel	Psişik Boyutu ve
Benliknesneleri ve Utanç	Bireysel Utanç
307	372
3.4.1.	Kaynakça
Psikanalizin Sosyal Bir	383
Mekanizma Olarak	
Utancın İncelenmesine	Dizin
Katkısı Olabilir mi?	429
307	

ÖNSÖZ

Bu kitap Türkiye’de benliğin sosyal ve kültürel bağlamıyla ilgili oylumlu bir çalışmanın yan ürünü olarak ortaya çıktı. Birçok kitap gibi, bir makale taslağı olarak doğdu. Bu taslak oldukça uzun bir zaman önce hazırlandı ve yazım süreci, araya giren başka makalelerle kesintiye uğradı. Bu arada bu konuya olan ilgimin artmasında ve bu taslağı bir kitap boyutuna geliştirme isteğimde, çeşitli etmenler rol oynadı.

İlk olarak belirtmek gerekirse, utanç duygusu, benlikle kültür arasındaki ilişkilerin incelenmesi bakımından, diğer birçok duyguya nazaran oldukça elverişli. O kadar ki, günümüzde de önemini yitirmeyen bir ayrıma göre, bir kültür, utanç veya suçluluk kültürü olarak nitelenebiliyor. Bu duygunun bir kültürü niteleyecek kadar önemli olmadığı ileri sürülebilir. Ama önemli olan bu değil.

İkinci olarak, utanç duygusu, bu aracı konumu itibariyle, disiplinlerarası bir çalışma yapmak için de özellikle elverişli. Türkiye gibi, disiplinlerarası çalışmaların fazla olmadığı, hatta bu tür çalışmaların, akademik statülerinin belirsizliği nedeniyle pek destek görmediğı bir ülkede, böyle bir girişimde bulunmak elbette bir risk taşıyor. Bu risk, yalnızca nesnel kurumsal beklentilerden değil; aynı zamanda

bu tür girişimlerin yazara ağır bir ek yük getirmesinden de kaynaklanıyor. Bu yük, hem zamanın çok değerli olduğu akademik kariyer sürecinde bu tür çalışmaların gerektirdiği zamanın iyi kullanılması zorunluluğundan hem de ortaya çıkaracağı metodolojik sorunların üstesinden gelme baskısından ileri geliyor. Tüm bu nedenlerle, bu tür çalışmaları, daha çok, amatör ruhlu ama biraz da bu sebeple, işlerini kendilerinden beklenenlerin ötesine geçerek yapmaya çalışan kişilerin üstlenebileceğini düşünebiliriz. Ben kendimi bu tür kişiler arasında saysam da, bu, çalışmanın başarısını garantileyen bir etmen değil ve bunun takdiri elbette akademik ve genel okuyucuya ait.

Bu kitap ilginç koşullarda yazıldı. Birçok kitabın yazıldığı gibi, evde veya çalışma ofisinde yazılmadı. Bana adeta evimdeymiş gibi bir çalışma ortamı hazırlayan birçok kişiye teşekkür ediyorum. Onlar kendilerini bilirler. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu kitabın yazım sürecinde ortaya çıkan sorunları çok fazla kişiyle tartışma, görüşme fırsatı bulamadım. Ama bu o kadar da önemli değil. Şüphesiz, başta üniversitedeki hocalarım ve çalışma arkadaşlarım olmak üzere, pek çok kişi düşüncelerimi şu ya da bu ölçüde ve şekilde etkiledi. Bu olumlu etkilerinden dolayı onlara teşekkür ediyorum. Özel bir teşekkürü de öğrencilerime borçluyum. Aslında bu süreci en çok onlarla paylaştım ve onların geri bildirimleri benim için hem duygusal hem de düşünsel olarak çok önemli. Onların varlıkları, eleştirel olduklarında bile, beni hep kamçılayıcı ve yüreklendirici oldu.

Son olarak, üniversite yayınevlerinin bulunmadığı ülkemizde, bu tür kurumların yaptığı işi de yüklenen yayınevlerinden biri olan ve bu çalışmanın okuyucuyla buluşmasını sağlayan VakıfBank Kültür Yayınları'na ve değerli yöneticisi Sayın Dr. Hasan Aksakal'a da teşekkür ediyorum.

Murat Önderman,
Rumelihisarı, 7 Ağustos 2019

GİRİŞ

Utanç¹ bu kitapta –bununla ilgili bir ek olsa da– intrapsişik,² psişik kökenli ya da fizyolojik bir fenomen olarak incelenmiyor; fakat sosyo-kültürel etmenlerin duyguları nasıl ürettiklerine ilişkin tipik bir örnek olarak da ele alınmıyor. Diğer bir deyişle, utançtan yola çıkılarak duygu sosyolojisiyle ilgili bazı genellemeler yapılmıyor. Buna karşılık, utanca belirli bir sosyolojik perspektiften yaklaşıyor ama bu perspektifin her duygu için geçerli olduğu da iddia edilmiyor.

Ne var ki, bu metin tümüyle sosyolojik sayılamaz. Bunun nedenlerinden biri, yazarın sosyal bilimlerin bir merkezinin olduğuna inanmamasıdır. Bu tür bilimlerin nesnelere yapısı gereği karşılıklı bağımlıdır. Dolayısıyla aralarındaki ayrım daha çok, pratik, profesyonel ve bazen didaktik kaygılarla yapılabilir. Bu belirtilenler, sosyal hayatın farklı düzlemlerde ele alınmasına engel değil. Ne var ki,

1. Bu metinde utanç duygusu, birçok farklı sosyal bağlam bakımından ve farklı tür-
lere ayrılarak inceleniyor. Hem referanslarla ilişkili olarak yol açacağı sorunlardan
hem de gereksiz tekrarlardan kaçınmak amacıyla, hangi tür utançtan bahsedildiğini
gösteren “kişilerarası”, “sosyal”, “bireysel”, “kolektif” gibi terimler, ancak bunların
hangisinden bahsedildiği metinsel bağlamdan anlaşılmayacağı düşünülen yerlerde
kullanılmıştır.

2. Bireysel psişede yer alan.

bu düzlemler, bu metinde, birer kapalı devre veya bir “töz” olarak ele alınmamıştır.

Bu metin sosyal bilimler perspektifinden yazılmasına rağmen, utancın fenomenolojisiyle ilişkili bazı saptamaları da içeriyor. Bu yönüyle, kitabın ilgi alanı psikolojininkiy-le bir ölçüde çakışıyor. Öte yandan, bu kitap münhasıran utancın Türk toplumundaki üretimi hakkında olmamakla beraber, bu konuya özel bir yer verilmiştir. Dolayısıyla bu niteliğiyle, çalışmanın sosyal bilimler okuyucusu olmayan kişilerin de ilgisini çekebileceğini zannediyorum.

Determinizme varmayan bir vurgulamayla belirtebiliriz ki, bu metinde değinilen birçok duygu ve bu arada utanç, sosyal etmenlerin katkısı bulunmaksızın hissedilemeyecek olması anlamında sosyaldır. Bazen tüm duygular,³ bazen de aralarında utanca da yer verilen “sosyal duygular”,⁴ bu tür yaşantılarda başkalarının oynadıkları rol nedeniyle, literatürde “sosyal” olarak nitelenmiştir. Ne var ki, sosyal olanın etkisi veya kapsamı, yalnızca içsel veya dışsal nesnelere⁵ kurulan imgesel veya aktüel kişilerarası

3. Örneğin bkz. Kurt W. Fischer, June Price Tangney, “Self-Conscious Emotions and the Affect Revolution: Framework and Overview”, *Self-Conscious Emotions: The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride*, June Price Tangney, Kurt W. Fischer (der.), The Guilford Press, New York, Londra, 1995 içinde, s. 3.

4. Örneğin bkz. Karen Caplovitz Barrett, “A Functionalist Approach to Shame and Guilt”, *Self-Conscious Emotions: The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride*, June Price Tangney, Kurt W. Fischer (der.), The Guilford Press, New York, Londra, 1995 içinde, s. 40.

5. Psikanalitik bağlamda “bütünsel nesne” bir kişiyi –bütünlüğü içinde algılanan bir insanı–, kısmi nesne ise bir insanın belli kısımlarını (meme, penis, vs) ifade eder (Joseph H. Berke ve diğerleri, “General Introduction”, *Even Paranoids Have Enemies: New Perspectives on Paranoia and Persecution*, Joseph H. Berke ve diğerleri (der.), Routledge,

ilişkilerle sınırlı değildir. Sosyal etmenler bizim kendimizle kurduğumuz ilişkinin biçimini büyük ölçüde etkilediği gibi, başkaları ne aktüel ne de imgesel olarak bir gözleyici sıfatıyla bulunmaksızın hissedebileceğimiz tamamen *öznel* utanç yaşantısında bile iş başındadır. Burada bireyler, kendileri karşısında da *kolektif bilincin* bir temsilcisi gibi davranırlar. Bu etmenler arasında öncelik, bu kitapta, kültürel olanlara verilmiştir. Diğer bir deyişle, yapısallaşmış iktidar ilişkilerinden veya toplumların belirli üretim biçimlerine göre kazandıkları görünümünden çok, oldukça özerk bir fenomen olarak görülen kültüre odaklanılmıştır. Bu neden sosyal ve siyasi yapısı açısından birbirine benzeyen bazı toplumlarda utanç yaşantılarının çok farklı özellikler taşıdığını açıklayabilir.

A. L. Kroeber ve C. Kluckhohn, henüz 1952’de, kültür kavramının tam 164 farklı tanımını veriyordu.⁶ Burada bir tanım vermeye girişmek –ve büyük bir olasılıkla başarısız olmayı göze almak– yerine, bu kitapta hangi tür kültürel etkilere odaklanıldığına ve kültürün toplum hayatındaki yerine ilişkin olarak benimsenen görüşe kısaca değinmek yararlı olabilir.

Öncelikle, burada, kültürün değersel değil, betimsel yönlerine ağırlık verildiğini belirtmek istiyorum.⁷ Keza,

Londra, New York, 1998 içinde, s. 8). Bu metinde nesne terimi, daha çok bu psikanalitik anlamda kullanılacak ve ancak bağlamdan anlaşılamayabileceği durumlarda diğer kullanım şekillerinin kastedildiği belirtilecektir.

6. A. L. Kroeber, Clyde Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Vintage Books, New York, 1952, s. 291.

7. Burada S. Darné ve A. Swidler’in önerilerini izliyorum (Steve Darné, “Cultural

kültür monoblok veya bir bütün olarak ele alınmamakta, birbiriyle uyuşmayan farklı eğilimleri içinde barındırabildiği varsayılmaktadır. Günümüzün büyük toplumlarında toplumsal kültür, ne Durkheim'ın ileri sürdüğü kadar çatışmasız ve holistik ne de yapısalcılık sonrasında savunulduğu kadar kompleks ve dağınık. Yine de kültürler farklı, hatta uzlaşmaz unsurları barındırabiliyor. Kültür, birbiriyle çelişen bazı etkilerde de bulunabilir. Kültür tarihsel bir fenomendir ve tümüyle tutarlı ve uyumlu öğelerden oluşmaz. Buna karşılık, çoğu kültürde bazı baskın eğilimleri saptamak mümkün. Dolayısıyla kültürler tam anlamıyla hibrit de değiller. Kültür çok parçalı da olsa, bazı parçalar diğerlerinden “daha büyük.” Bunun dışında, kültür, bu metinde, sosyal süreçlerden oldukça özerk bir fenomen olarak ele alınmaktadır. Şüphesiz, bu özerkliği, onun hayata geçirilme yollarına ilişkin olarak bazı sorunların olabileceğini akla getirmektedir. Bu kitap, işte tam bu noktaya, özellikle Türk toplumu örneğinde, kültürün bireysel ve sosyal davranışlar üzerindeki normatif etkisinin hangi içsel ve/veya dışsal mekanizmalar yoluyla gerçekleştiğine ve bu mekanizmaların yine hangi kültürel etkilere açık olduğuna odaklanıyor. Diğer bir deyişle, kültürün hayata geçirilme yollarına, yine, baskın kültürel tercihler çerçevesinde yaklaşıyor. Burada da özellikle

Conceptions of Human Motivation and Their Significance for Culture Theory”, *The Sociology of Culture: Emerging Theoretical Perspectives*, Diane Crane (der.), Blackwell, Oxford & Cambridge, 1995 içinde, s. 267-268; Ann Swidler, “Culture in Action: Symbols and Strategies”, *American Sociological Review*, Cilt 51, Nisan 1986, s. 275).

kültürel tanım ve betimlemelerden yola çıkılıyor. Bu kitapta utanç duygusu da bu normatif etkiler çerçevesinde ele alınıyor.

Yalnızca, belirli duygular bazı kültürlerce daha çok desteklenmiyor; genel olarak duygulara karşı kültürlerin yaklaşımları da farklı gibi görünüyor. Örneğin Batı kültüründe, duyguların bazı etkilerine yönelik endişeler, bu konudaki olumsuz değerlendirmelere çoğu kez damgasını vurmaktadır.⁸ Weber'in modern kültürel coğrafyaya ilişkin saptamaları, modernite yorumu ve modern bürokrasilerin ideal niteliklerine ilişkin olarak yazdıkları, Batıda bu dönemin duygularla ilişkisinin ne kadar sorunlu olduğunu gösteriyor. Weber bu dönemde adalet ve insan onuru gibi aynı zamanda duygusal bir nitelik taşıyan etik kavramlara dayalı bir hukukla, iş ahlakı ve formalist hukuk arasında bir karşıtlığın ortaya çıktığını belirtiyor.⁹

Kültürler duygulara ilişkin normlarda ve sınıflandırmalarda, duygusal ifade ve iletişimde, duyguların birbirleriyle ve kültürün diğer alanlarıyla olan bağlantılarında bazı duyguları öne çıkarır. Belirli duygular göreceli olarak daha önemli görülürken, bireylerce de daha kolay teşhis olunabilir.¹⁰

8. Batı kültüründe duygulara yönelik genel ikircikli tutum için bkz. Keith Oatley, Jennifer M. Jenkins, *Understanding Emotions*, Blackwell, Cambridge, Massachusetts, 1996, s. 38.

9. Max Weber, *Max Weber on Law in Economy and Society*, çev. Edward Shils, Max Rheinstein, der. ve önsöz Max Rheinstein, A Clarion Book, New York, 1954, s. 308-309.

10. Dewight R. Middleton, "Emotional Style: The Cultural Ordering of Emotions", *Ethos*, Cilt 17, Sayı 2, Haziran 1989, s. 188, 197 vd.